

De evolutie van mensenrechten

Beloftes, beloftes

Onze leiders hebben in onze naam een enorm aantal verbintenissen aangegaan. Wanneer elke waarborg die ze ondertekenden ook zou nageleefd worden, dan zou ons leven vreedevol, veilig, gezond en comfortabel zijn; onze rechtssystemen zouden eerlijk zijn en aan iedereen dezelfde bescherming bieden; onze politieke handelingen zouden transparant en democratisch zijn, en ten dienste staan van het volk.

Wat gaat er dan verkeerd? Een van de dingen die verkeerd loopt is dat de politici, zoals wij allen, er een loopje mee nemen als dit lukt. Het is dus absoluut nodig te weten welke beloftes zij in onze naam gedaan hebben, zodat wij ook werk kunnen maken om ervoor te zorgen dat de gedane beloftes ook worden gehouden.

? Houd jij altijd je beloftes? Ook wanneer niemand je eraan herinnert?

Welke rechten hebben we?

We weten dat al onze rechten gerespecteerd moeten worden. De UVRM, het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) en andere internationale verdragen omvatten een groot aantal verschillende rechten. We zullen ze bekijken in de volgorde waarin ze ontwikkeld en erkend werden door de internationale gemeenschap. De 'normale' manier om deze rechten onder te verdelen is in 'eerste, tweede en derde generatie' rechten. Voorlopig zullen we deze manier volgen, maar het zal blijken dat zo'n classificatie beperkt is en zelfs misleidend kan zijn.

Eerste generatie rechten (burgerlijke en politieke rechten)

Deze rechten ontstonden als theorie in de zeventiende en achttiende eeuw. Ze waren vooral gebaseerd op politieke belangen. Geleidelijk aan ging men erkennen dat de almachtige staat wel eens dingen doet die ze niet zou mogen doen en dat mensen een zekere invloed zouden moeten hebben op de beleidsregels die hen aangaan.

De twee centrale ideeën waren **persoonlijke vrijheid** en **de bescherming van het individu tegen schendingen door de staat**.

- **Burgerlijke rechten** stellen minimumgaranties voor fysieke en morele integriteit en staan individuen toe een eigen gewetens- en geloofsfeer te hebben: het recht op gelijkheid en vrijheid, de vrijheid van geloofsuitoefening en meningsuiting, en het recht om niet gefolterd of gedood te worden.
- **Juridische** rechten vallen meestal ook onder 'burgerlijke rechten'. Zij bieden procedurele bescherming aan mensen als zij te maken krijgen met het juridische en politieke systeem. Voorbeelden zijn bescherming tegen willekeurige arrestatie en detentie, het recht om in een rechtbank als onschuldig beschouwd te worden zolang schuld niet bewezen is, en het recht op beroep.
- **Politieke** rechten zijn noodzakelijk om deel te nemen aan het leven in de gemeenschap en de maatschappij: stemrecht, het recht om lid te worden van een politieke partij, om vrij te vergaderen en vergaderingen bij te wonen, om de eigen mening te uiten en toegang te hebben tot informatie.

De categorieën zijn niet scherp afgelijnd, maar het is gewoon een manier – één van de vele – om de verschillende rechten te classificeren. De meeste rechten kunnen

"Alle rechten zijn universeel, ondeelbaar en onderling afhankelijk."

Verklaring van Wenen

"Niet het gevangen zijn is het probleem. Het probleem is overgave te vermijden."

Nazim Hikmet

“De vreselijke realiteit... is het feit dat staten en de internationale gemeenschap nog al te vaak tolereren dat economische, sociale en culturele rechten geschonden worden. Als het ging om burgerlijke rechten of politieke rechten zou dit gevoelens van afschuw en verontwaardiging uitlokken en leiden tot een gezamenlijke oproep om meteen op te treden.”

Verklaring tijdens de VN Conferentie over Economische, Sociale en Culturele Rechten in Wenen.

onder meer dan één categorie gerangschikt worden. De vrijheid van meningsuiting, bijvoorbeeld, is zowel een burgerlijk als een politiek recht. Het is essentieel voor de deelname aan het politieke leven, maar het is ook fundamenteel voor onze persoonlijke vrijheid.

? Zijn alle politieke rechten ook burgerlijke rechten?

De burgerlijke rechten en politieke rechten worden in detail beschreven in het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten ('BUPO-verdrag') en in het Europees Verdrag voor de bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM). Traditioneel worden deze rechten door velen - in het 'Westen' althans - beschouwd als de belangrijkste, zo niet de enige echte mensenrechten. In de volgende paragraaf zullen we zien dat dit een verkeerde opvatting is.

Tijdens de Koude Oorlog kregen de landen van het Sovjetblok felle kritiek te verduren voor hun schending van de burgerlijke en politieke rechten. Deze landen reageerden hierop door, op hun beurt, de westerse democratieën te bekritisieren voor het negeren van belangrijke sociale en economische rechten, waarover we het nu gaan hebben. Beide opvattingen bevatten een element van waarheid.

Tweede generatie rechten (economische, sociale en culturele rechten)

Deze rechten hebben betrekking op de manier waarop mensen leven en samenwerken en op de basisbehoeften. Zij zijn gebaseerd op de ideeën **gelijkheid en gewaarborgde toegang tot noodzakelijke sociale en economische goederen, diensten en mogelijkheden**. In toenemende mate werden zij, als resultaat van een vroege industrialisatie en de opkomst van een werkende klasse, het onderwerp van internationale erkenning. Dit leidde tot nieuwe eisen en nieuwe ideeën over de betekenis van een waardig leven. Mensen beseften dat menselijke waardigheid meer vereiste dan het minimale gebrek aan inmenging zoals voorgesteld door de burgerlijke en politieke rechten.

- **Sociale rechten** zijn noodzakelijk voor een volledige deelname aan het maatschappelijke leven. Zij omvatten ten minste het recht op onderwijs en het recht om een gezin te stichten en te onderhouden, maar ook vele rechten die vaak beschouwd worden als 'burgerlijke rechten': bijvoorbeeld het recht op ontspanning, gezondheidszorg, privacy en vrijheid van discriminatie.
- **Economische rechten** omvatten het recht op arbeid, op een behoorlijke levensstandaard, op huisvesting en het recht op een pensioen voor wie oud is of invalide. De economische rechten geven uitdrukking aan het feit dat een zeker minimumniveau van materiële zekerheid noodzakelijk is voor de menselijke waardigheid, en dat een gebrek aan zaken zoals zinvolle werkgelegenheid of huisvesting, psychologisch vernederend kan zijn.
- **Culturele rechten** verwijzen naar de culturele "levenswijze" van een gemeenschap. Aan deze rechten wordt vaak minder aandacht besteed dan aan veel andere rechten. Zij omvatten het recht om vrij deel te nemen aan het culturele leven van de gemeenschap en mogelijks ook het recht op onderwijs. Vele andere rechten die echter niet officieel als 'cultureel' geassocieerd worden zijn essentieel voor minderheidsgroepen om in een samenleving hun eigen cultuur te behouden: bijvoorbeeld het recht op niet-discriminatie en de gelijke bescherming door de wet.

? Worden verschillende culturele groepen in jouw gemeenschap beperkt in hun rechten? Welke religieuze vakantiedagen zijn nationaal erkend?

De economische, sociale en culturele rechten worden samengevat in het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten ('ECOSOC-verdrag') alsook in het Europees Sociaal Handvest.

“Het recht op ontwikkeling is een onvervreemdbaar mensenrecht op grond waarvan elke persoon en alle volkeren het recht hebben om deel te nemen aan, bij te dragen tot en te genieten van economische, sociale, culturele en politieke ontwikkeling, waarin alle mensenrechten en fundamentele vrijheden helemaal gerealiseerd kunnen worden.”

Artikel 1, VN Verklaring over het Recht op Ontwikkeling

Zijn sommige rechten belangrijker dan andere?

Aan economische en sociale rechten is niet altijd evenveel belang gehecht als aan burgerrechten en politieke rechten. De redenen hiervoor zijn zowel ideologisch als politiek. Hoewel het vanzelfsprekend lijkt voor de gewone burger dat een minimum levensstandaard, huisvesting en billijke arbeidsvoorwaarden allemaal essentieel zijn voor de menselijke waardigheid, blijken politici niet zo bereid te zijn om dit te erkennen. Een reden hiervoor is ongetwijfeld dat een massale herverdeling van middelen nodig is om wereldwijd iedereen te voorzien van fundamentele economische en sociale rechten. Politici beseffen maar al te goed dat zij met zo'n aanpak geen stemmen kunnen winnen.

Dienovereenkomstig geven zij een aantal redenen waarom de tweede generatie rechten van een andere orde zouden zijn. Ten eerste wordt vaak beweerd dat sociale en economische rechten noch realistisch noch realiseerbaar zijn, tenminste op korte termijn, en dat we er slechts geleidelijk naar toe moeten evolueren. Dat is de aanpak van het ECOSOC-verdrag: regeringen moeten slechts aantonen dat zij maatregelen treffen om deze doelstellingen ergens in de toekomst te behalen. Die bewering kan echter betwist worden en lijkt vooral gebaseerd op politieke overwegingen. Uit verschillende onafhankelijke studies blijkt dat er wereldwijd voldoende middelen zijn, en voldoende expertise, om te verzekeren dat aan de elementaire behoeften van iedereen tegemoetgekomen wordt als tenminste een gezamenlijke inspanning gedaan wordt.

Ten tweede wordt beweerd dat er een fundamenteel theoretisch verschil is tussen de eerste en de tweede generatie rechten: dat het eerste type rechten van regeringen enkel eist dat zij zich onthouden van bepaalde activiteiten (dit zijn de zogenaamde "negatieve" rechten); terwijl het tweede een positieve interventie van regeringen vereist (dit zijn "positieve" rechten). Er wordt geargumenteed dat het niet realistisch is om van regeringen te verwachten dat zij op korte termijn deze positieve stappen zetten en dat zij daarom niet verplicht zijn hiertoe. Zonder verplichtingen kan er echter geen sprake zijn van rechten in de volle betekenis van het woord.

Deze redenering bevat echter twee fundamentele misverstanden.

Ten eerste zijn burgerlijke en politieke rechten helemaal niet uitsluitend negatief. Het is niet voldoende dat regeringsfunctionarissen niet folteren om de vrijheid van foltering te waarborgen! Echte vrijheid van foltering vergt een complex systeem van controlemechanismen: politieprocedures, juridische mechanismen, vrijheid van informatie, toegang tot detentiecentra en nog veel meer. Hetzelfde geldt voor het garanderen van het stemrecht en van alle andere burgerlijke en politieke rechten. Ook deze rechten vereisen dat de regering positieve actie onderneemt in aanvulling op het zich onthouden van negatieve actie.

? Welke positieve actie moet een regering ondernemen om echt vrije en eerlijke verkiezingen te garanderen?

Ten tweede vereisen economische en sociale rechten, zoals burgerlijke en politieke rechten, dat regeringen zich van bepaalde activiteiten onthouden: zo mogen zij bijvoorbeeld geen grote belastingvoordelen toekennen aan bedrijven, of ontwikkeling aanmoedigen in regio's die reeds over een relatief voordeel beschikken, of rechten heffen die nadelig zijn voor ontwikkelingslanden, enz.

In werkelijkheid zijn de verschillende soorten rechten nauwer met elkaar verbonden dan hun indeling in categorieën doet vermoeden. Economische rechten gaan over in politieke rechten; burgerlijke rechten zijn vaak niet te onderscheiden van sociale rechten. De categorieën kunnen handig zijn om een breder beeld te geven maar ze kunnen ook misleidend zijn. Onder verschillende voorwaarden past bijna elk recht in bijna elke categorie.

Derde generatie rechten (collectieve rechten)

De lijst van internationaal erkende mensenrechten is niet onveranderd gebleven. Alhoewel geen van de rechten uit de UVRM in de 50 jaar van haar bestaan in twijfel

"Mensenrechten beginnen bij het ontbijt."

Léopold Senghor

"Eerst komt het eten, en dan de moraal."

Bertolt Brecht

“Cultuur is datgene wat verder leeft in de mens als deze al het andere vergeten is.”

Emile Henriot

getrokken is, hebben nieuwe verdragen en documenten een aantal van de fundamentele concepten uit dat originele document verhelderd en verder ontwikkeld.

Deze toevoegingen zijn het resultaat van een aantal factoren: zij zijn voor een deel het antwoord op de veranderende opvattingen over menselijke waardigheid, en gedeeltelijk het resultaat van technologische veranderingen en van nieuwe bedreigingen. De nieuwe categorie rechten die voorgesteld worden als **derde generatie** is het resultaat van een beter begrip van de verschillende soorten obstakels die in de weg kunnen staan om de eerste en tweede generatie rechten te realiseren. Een toegenomen globalisering heeft er ook voor gezorgd dat middelen bestemd kunnen worden om deze obstakels te verwijderen.

? Welke zijn de belangrijkste obstakels die verhinderen dat mensenrechten in ontwikkelingslanden volledig gerespecteerd worden? Welke rechten worden het ergst bedreigd?

Het idee dat aan de basis ligt van de derde generatie rechten is **solidariteit**; deze rechten omvatten collectieve rechten van een gemeenschap of een bevolking – zoals het recht op duurzame ontwikkeling, vrede en een gezond milieu. In het overgrote deel van de wereld betekenen omstandigheden zoals extreme armoede, ecologische en natuurrampen dat er slechts in beperkte mate vooruitgang is geboekt inzake mensenrechten. Daarom hebben mensen het gevoel dat de erkenning van een nieuwe categorie mensenrechten nodig is: deze rechten zouden de gepaste voorwaarden verzekeren voor samenlevingen, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden, om de eerste en tweede generatie rechten die al erkend zijn te kunnen garanderen.

De specifieke rechten die het vaakst opgenomen worden in de categorie derde generatie rechten omvatten het recht op ontwikkeling, op vrede, op een gezond milieu, op deelname in het gemeenschappelijke erfgoed van de mensheid, op communicatie en op humanitaire hulp.

Er is echter onenigheid over deze nieuwe categorie rechten. Een aantal deskundigen heeft bezwaar tegen het idee dat collectieve rechten omschreven kunnen worden als ‘mensenrechten.’ Mensenrechten zijn per definitie gebonden aan het individu en definiëren het domein van individuele belangen dat prioriteit verdient boven de belangen van de maatschappij of sociale groepen. Daar tegenover staat dat collectieve rechten toebehoren aan gemeenschappen of zelfs volledige staten.

De onenigheid bestaat er niet zozeer in of deze rechten bestaan maar wel of ze mensenrechten zijn. De discussie gaat over meer dan over woorden, omdat sommige mensen vrezen dat zo’n verandering van terminologie een ‘rechtvaardiging’ voor bepaalde repressieve regimes zou kunnen bieden om (individuele) mensenrechten te ontzeggen omwille van deze collectieve mensenrechten; bijvoorbeeld de burgerlijke rechten ernstig beknotten om de ‘economische ontwikkeling’ te verzekeren. Soms wordt uitdrukking gegeven aan nog een andere bezorgdheid: omdat het niet de staat is, maar de internationale gemeenschap die deze derde generatie rechten zou moeten waarborgen, is het onmogelijk om aansprakelijkheid te garanderen. Wie of wat wordt verondersteld verantwoordelijk te zijn voor het verzekeren van vrede in de Kaukasus of Palestina?

Hoe we ze ook noemen, er is algemene overeenstemming over het feit dat deze domeinen verder bestudeerd moeten worden door en aandacht verdienen van de internationale gemeenschap. Een aantal collectieve rechten werd al erkend, in het bijzonder onder het Afrikaans Charter voor de Rechten van Mensen en Volkeren. De UVRM zelf omvat het recht op zelfbeschikking, en het recht op ontwikkeling werd in 1986 vastgelegd in een verklaring van de Algemene Vergadering van de VN.

De vooruitgang van de wetenschap

Een ander domein waar nieuwe rechten erkend worden, is de medische wetenschap. Nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen hebben een aantal vragen doen rijzen over

“Eenieder heeft het recht (...) om deel te hebben aan wetenschappelijke vooruitgang en de vruchten daarvan”.

Artikel 27, UVRM

mensenrechten, vooral met betrekking tot genetische manipulatie en de transplantatie van organen en weefsel. Vragen over het wezen van het leven moeten beantwoord worden als gevolg van de technische vooruitgang in deze domeinen. De Raad van Europa heeft op deze uitdagingen gereageerd met een nieuw internationaal verdrag: het Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Waardigheid van het Menselijk Leven met betrekking tot de Toepassing van de Biologie en de Geneeskunde (wordt verder het Oviedo Verdrag genoemd). Dit verdrag werd in december 1999 van kracht.

Het werd door 30 lidstaten van de Raad van Europa ondertekend en door 10 lidstaten geratificeerd. Het geeft richtlijnen voor een aantal problematische kwesties die in de vorige paragraaf aangehaald werden.

Een samenvatting van de belangrijkste artikelen:

- Elke vorm van discriminatie op grond van genetische erfelijkheid is verboden.
- Voorspellende genetische tests mogen uitsluitend uitgevoerd worden uit gezondheidsoverwegingen en niet, bijvoorbeeld, om toekomstige fysieke kenmerken van een kind te voorspellen.
- Interventie die gericht is op een wijziging van het menselijk genoom mag slechts plaatsvinden omwille van preventieve, diagnostische of therapeutische doeleinden.
- Medisch geassisteerde voortplanting is niet toegestaan in gevallen waar het de bedoeling is het geslacht van een kind te kiezen.
- De verwijdering van organen of weefsel van een levende persoon voor transplantatiedoeleinden mag uitsluitend voor het therapeutische voordeel voor de patiënt plaatsvinden (artikel 21: verbod op financieel gewin).

Biotechnologie

Genetische manipulatie is een methode om de erfelijke kenmerken van een organisme op een vooraf bepaalde wijze te veranderen door het genetisch materiaal te wijzigen. Vooruitgang in dit domein heeft geleid tot intens debat over een aantal verschillende ethische en mensenrechtenkwesties. Zou de wijziging van geslachtscellen bijvoorbeeld toegelaten mogen worden als dit leidt tot een permanente genetische wijziging van het organisme en van de volgende generaties? Zou de reproductie van een gekloond organisme uit een enkel gen toegelaten mogen worden bij mensen, als het toegelaten is in het geval van muizen en schapen?

De vooruitgang van de biomedische technologie heeft ook geleid tot het transplanteren van volwassen en foetale organen of weefsel van het ene lichaam naar het andere. Zoals genetische manipulatie biedt dit een enorm potentieel om de kwaliteit van sommige mensenlevens te verbeteren en zelfs om levens te redden.

Deze vooruitgang geeft echter ook aanleiding tot enkele moeilijke vraagstukken waarover nagedacht dient te worden:

- Als een leven gered of verbeterd kan worden door gebruik te maken van een orgaan uit een dood lichaam, mag men dit dan proberen? Of verdienen dode lichamen ook respect?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat iedereen in nood evenveel kans krijgt op een orgaantransplantatie, indien er een beperkt aantal organen beschikbaar is?
- Moeten er wetten komen die de bewaring van organen en weefsel regelen?
- Indien medische interventie het genoom van een individu beïnvloedt en dit tot de bedreiging van het leven of de levenskwaliteit van het individu leidt, is compensatie dan passend? Zou beschuldiging van moord gepast zijn als het individu sterft?

“Elke interventie die gericht is op de creatie van een menselijk wezen dat genetisch identiek is aan een ander menselijk wezen, zij het levend of dood, is verboden.”

Additioneel Protocol bij het Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Waardigheid van het Menselijk Wezen, Parijs, 1998.

Unesco

Unesco heeft ook bijzondere aandacht besteed aan het menselijk genoom. Op 10 november 1997 heeft de Algemene Vergadering van de Unesco een Universele Verklaring over het Menselijk Genoom en de Mensenrechten aanvaard. Deze Verklaring legt gelijkaardige beperkingen op aan medische interventie in de genetische erfelijkheid van de mensheid en van individuen.

Bronnen

Symonides, Janusz ed., Human Rights: New Dimensions and Challenges, Manual on Human Rights, Unesco/Darmouth Publishing, Paris, 1998.

Donnelly, Jack, Universal Human Rights in theory and practice, Cornell University press, 1989.

Robertson A. and Merrills J., Human Rights in the world, Manchester University Press, 1996.

Raad van Europa website over bioethiek: www.legal.coe.int/bioethics.